Nemzetiség és ideológia

Parlamenti beszédmódok a nemzetiségről (1990–1994)

című

Doktori Értekezés Tézisei

Koller Inez Zsófia
Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
A kormányzás társadalmi, térbeli és történeti dimenziói
Politikatudományi Doktori Programja

Témavezető
dr. habil. Szécsi Gábor

2011

1. Célkitűzések

Disszertációm vizsgálódásának középpontjában a magyarországi rendszerváltás utáni politikai nyelv formálódása áll, ebben a folyamatban különleges jelentőségűnek tekintem a nemzetiségről folyó diskurzust. E diskurzus sűrű szövetéből ugyanis felfejthető mind a parlamenti pártok ideológiai érték-meghatározottsága, társadalomképe, mind az időszak etnikai természetű problémáinak, feszültségeinek pártpolitikai reakciói, mind pedig a Parlamentben mint kommunikációs térben alakuló politikai beszédmódok ideológiai, szemantikai meghatározottsága.

Kutatásom során a diskurzust értelmező és elemző módszerekkel vizsgáltam meg, írott szövegekre, elsősorban az Országgyűlési Napló jegyzőkönyveire, korabeli sajtócikkekre, valamint az időszakról kortárs és időben távolabb eső értelmező tudományos munkákra hagyatkozva. Elsődlegesen vizsgálandó szövegekként az országgyűlési jegyzőkönyvekből azokat a beszédeket válogattam ki, amelyek részben vagy egészében érintették a *Nemzetiségi Diskurzust*, így egy mintegy kilencszáz oldalnyi primer szöveget tekintettem át. Másodlagos anyagként számos olyan szakelemzést, korrajzot, újságcikket vagy interneten elérhető forrást dolgoztam fel, melyek a kiválasztott időszak vonatkozó parlamenti eseményeit tárgyalják, azok hátterét világítják meg.

Témaválasztásomban közrejátszott, hogy mivel a kisebbség és a többség politikai viszonyának vizsgálata állt mindig is érdeklődésem középpontjában, igyekeztem olyan megközelítésmódra találni, mely még kevéssé elterjedt ezen a területen, mégis a jelenkori kutatási episztemológiák főáramához kapcsolódik. Így esett a választásom a diszkurzív elemzési módra, mely lehetővé tette számomra egy szűkebb – hármas keresztmetszet létrehozását kutatásomhoz, majd az ország-

gyűlési napló olvasása során ráleltem egy lehetséges – új – olvasatra, a *Nemzetiségi Diskurzusra* is, mely disszertációm nyelvi keretévé vált.

2. A kutatás előtörténete

A politikai események és elméletek megismerésére és megértésére tett kísérleteim kezdettől fogva egy társadalmi egészen belül a kisebbség és a többség politikai viszonyának megközelítései voltak. Egyetemi diplomadolgozatom a dániai bevándorlók sajtómegjelenéseit taglalta a 2001-es dán parlamenti választás idején. A dolgozat és a hozzá kapcsolódó vizsgálat során döbbentem rá, hogy a kisebbség-többség szembenállás milyen általános és konfliktusokkal terhelt jelenség egész Európában, bár országonként eltérő testet ölt. Így jelentős mennyiségű időt szenteltem annak, hogy megismerjem Európa további részeiben is a kisebbség-többség viszonyát. 2004-ben lehetőségem nyílt részt venni a magyar delegáció tagjaként az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának ülésén Genfben, ahol hasznos tapasztalatokat szereztem a kisebbségvédelem nemzetközi szabályozásának folyamatáról, főként annak nehézségeiről. Mélyebb kutatásokat végeztem az Egyesült Királyság népeiről (erre vonatkozó megfigyeléseimről tartottam előadást a 2006-os noszvaji Politológus Vándorgyűlésen) és a Balkánról (ASN konferencia Belgrádban 2007-ben, majd az V. Országos Politikaföldrajzi Konferencia ugyanabban az évben, tavaly pedig részt vettem az isztambuli Yedetipe Egyetem kisebbségkutatási programjában egy esettanulmánnyal). A főként magyar vonatkozású, de közép-európai kitekintés felé elsősorban Bibó István műveinek tanulmányozása hatására fordultam. A ki-

sebbség-többség politikai viszonyát számtalan szemszögből és módszerrel vizsgáltam már, a diszkurzív elemzés pedig régi-új kihívásként jelent meg számomra.

3. Hipotézisek

A rendszerváltást követő első Parlament vitáinak a kisebbség-többség viszonyára fókuszáló vizsgálata során a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

1. A **kisebbség-többség mai viszonyának mélyebb megértéséhez a rendszerváltáshoz** és az azt követő új demokratikus működés indulásához **kell visszakanyarodnunk**, mert ekkor alakultak ki azok politikai viszonyulási pontok, prioritások, ideológiai meghatározottságok, nyelvi jellemzők, melyek a mai kisebbség-többség viszonyokat is szabályozzák.

2. A kisebbség-többség viszonya szemszögéből vizsgált parlamenti beszédek (1990–1994 között) egy jól körülhatárolható, saját nyelvi szabályszerűségek által vezérelt nyelvi keretbe ágyazódtak, melyet ***Nemzetiségi Diskurzusnak*** neveztem el. **A *Nemzetiségi Diskurzus* vitái tematikusan és nyelvi megjelenésében is kiragadhatók, különválaszthatók a többi parlamenti beszédből.**

3. A *Nemzetiségi Diskurzus* beszédmódokra bontható az alapján, hogy azok mi módon viszonyultak a fennálló rendhez, illetve egymáshoz. A diskurzus három egymásba csúszó sza-

kaszát **Demokratikus, Uralmi, illetve Ideologikus beszédmódként határoztam meg.**

4. A három beszédmód közül az **Ideologikus beszédmód funkciói érvényesültek a leglátványosabban**: képes volt a társadalmi mobilizálásra, nyelvi eszközei révén a politikai kommunikációs színtér – vagyis a Parlament meghatározó részévé válhatott, végül jelentős legitimáló és identifikáló hatással rendelkezett.

5. Az Ideologikus beszédmód uralkodott el a Nemzetiségi Diskurzusban a ciklus végére, melynek okait a társadalmi zavarokra vezettem vissza.

6. Végül visszakanyarodva a jelenhez, napjainkban számos olyan esemény, törvénykezés, külpolitikai prioritás, nyelvi jelenség vonható párhuzamba az elemzett időszakkal, melyek megerősítenek abban, hogy a mai kisebbség-többség viszonyaink szabályainak alapjait a rendszerváltás idején és közvetlenül utána rakták le. E végső hipotézisem a disszertációban nem került kifejtésre, s ebben az irányban látom kutatásom továbbvitelének fő csapásirányát.

4. A dolgozat felépítése, a kutatás módszere

Disszertációm hat fejezetből áll, a bevezető után az első fejezetben a módszertani kiindulópontjaimat fogalmazom meg. Felvázolom kutatásom **hármas keresztmetszetét**: mely 1. egy meghatározott történelmi időszakot ölel fel, a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklust, 2.

vizsgálatának középpontjába egy konkrét viszonyrendszert állítottam, a kisebbség és a többség politikai összekapcsolódását, s végül 3. az elemzést a politikai nyelv vizsgálatának tükrében végeztem el a parlamenti beszédek értelmezésével és kontextusba helyezésével, melyek közös értelmezési keretét a ***Nemzetiségi Diskurzusban*** találtam meg. Valamint ismertetem vizsgálati módszereim: 1. A diskurzusra jellemző szemantikai elemek feltérképezése a szavak, a szófordulatok és a mondatok szintjén. A diskurzus belső mozgatórugóinak, elemeinek vizsgálatához John Gastil (1992) szemantikai kódolási iránymutatóit vettem alapul. 2. A diskurzus középpontjában álló fogalmak történeti kontextusba ágyazása, jelentésárnyalataik feltárása. A fogalomtörténeti elemzés alkalmazását azért tartottam fontosnak, mert megfelelő módszernek tartottam a „nemzetiség" fogalmi hálójának felfejtéséhez. A nemzetiség és nemzet viszonyában, valamint a nemzetiség és kisebbség viszonyában térben és időben egymástól különböző, ám több dimenziós kötődések fedhetők fel, így a nemzetiségek önképe, a társadalom „nemzetiség" fogalma és a törvényi definíció is eltérő jelentéstartalmakat hordoz, ráadásul ezek több, történeti jelentéstartalomra épülnek rá. 3. Majd a nyelvi és fogalmi elemek működésének tematikus vizsgálata az egymástól elkülönített beszédmódokban, folyamatosan reflektálva a tágabb történeti-politikai kontextusra, mely nagymértékben befolyásolta az elemzett diskurzus alakulását, illetve fokozott figyelmet fordítva a beszédmódok stratégiai szerkezetére, feltételezve, hogy a felszólaló képviselők meghatározott törekvéseket igyekeztek érvényre juttatni általuk. Beszédmód-elemzésem egy a feszültségelméleti magyarázatokból kiinduló ideológiaértelmezésen alapult, így az elméleti háttér az ideológia általam használt fogalmának megalapozására irányult.

A második fejezetben a rendszerváltás utáni első Parlament létrejöttének, valamint működésének politikai körülményeit tárom fel. Ebben az új helyzetben a Parlament különleges feladata volt, hogy egy új demokratikus politikai rendszert hozzon működésbe új törvényekkel, új szabályokkal. Meg kellett határozniuk a régi rendszerhez való viszonyukat, sajátos ideológiai profilt kellett felmutatniuk, hogy a választópolgárok bizalmát és támogatását elnyerjék, s meg kellett alkotniuk a politikai palettán való elrendeződés sajátos belső szabályait is. A parlamenti pártok **három jelentős kihívással néztek szembe**, egyrészt a társadalomhoz kötődő kihívással, mely az államszocializmus idejében elfordult a politika világától, **a pártoknak a politikai támogatottság elnyerése és erősítése érdekében olyan eszközre volt szükségük, mellyel képesek lehetnek újra felkelteni a társadalom érdeklődését a politika iránt**. Másrészt, mivel a rendszerváltó első parlamenti választása kampánya rövidre sikeredett, a **parlamenti pártok már csak a parlamentben tudták megmutatni, egyben tovább alakítani politikai arculatukat**, így a törvényhozás rovására a parlament az ideológiai összecsapások színterévé is vált. Végül, harmadrészt egy az államszocializmus idején lefojtott, de **az új társadalmi helyzetben előretört az ideológiai irányultság, s a parlamenti pártok közötti különbségek, törésvonalak legfőbb meghatározójává vált**. Ebben a helyzetben a parlament mint kommunikációs tér szerepe felértékelődött, s benne a *Nemzetiségi Diskurzus* jelentősége is.

A harmadik fejezet középpontjában a beszédek alkotóelemei, vagyis a szavak és a nyelvtani jellemzők állnak. A szemantikai elemzésben bemutatom, hogy a politikai szereplők *Nemzetiségi Diskurzusa* milyen nyelvelméleti kategóriákból kiinduló elemekből épül fel, melyekre az

érveléseikben megjelenő sajátos tartalom mellett sajátos nyelvi készlet is jellemző. Mind a beszédcselekvés-elméletek, mind a nyelvi kommunikáció pszichologista megközelítései, mind a politikai nyelvi formák elméleti kategóriái olyan szempontoknak bizonyultak, melyek megfelelő kiindulópontként szolgálhattak a szemantikai elemzése során.

A **beszédcselekvés**, vagyis a cselekvésre késztető, vagy valamilyen meghatározott magatartás, viselkedés sajátos jegyeit tükröző beszédek megtalálhatóak a ciklus vizsgált felszólalásaiban, sőt egyre jellemzőbbé váltak a ciklus során. Ez szükségessé tette a szavak, mondatok mögöttes jelentéstartalmának és indítékainak való utánjárást is. Egy olyan szemantikai készlet felépítésének lehetünk szemtanúi, melynek elemei aktív részesei, alakítói voltak a politikai viták befolyásolásának, s melyek mindhárom felsorolt elméleti megközelítés alapján értelmezhetőek voltak.

Az első parlamenti ciklus beszédei leginkább a *buzdítás nyelvén* fogalmazódtak meg. Ez nem meglepő, hiszen, mint ahogyan már több helyen korábban is utaltam rá, ebben az új társadalmi-politikai helyzetben a pártoknak nem feltétlenül az volt az elsődleges célja, hogy a parlamenti kommunikációs lehetőségeket a törvényalkotásra korlátozzák, hanem saját pártjaik arculatának kialakításához és a társadalom felé megfogalmazott üzeneteik továbbításához is felhasználták őket. A buzdításba így ebben a speciális politikai kommunikációs környezetben több minden is beletartozott, egyrészt közös értékek és célok felmutatásával egyfajta csoportkohéziós irányultsága is volt, de ugyanúgy egy másik csoporttól való távolságtartásra is ösztönzött. Másrészt, mivel bővelkedett dramatizáló elemekben, erőteljes érzelmi hatás keltése is jellemző volt rá. A diskurzuselemzés során kitüntetett részletességgel elemzett

ideologikus beszédmód jellemző nyelvezete volt. A jobboldal leginkább az általa felélesztett népi-urbánus vita kategóriáinak és motívumainak felhasználásával, a sérelmi politizálással, illetve a határon túli magyarság iránt érzett felelősség és elkötelezettség hangoztatásával jelent meg a buzdítás nyelvén, míg a baloldal (főként az SZDSZ) a felélesztett népi-urbánus fogalmi keretekhez illeszkedő, védekezve támadó, a jobboldalt a másság démonizálásával vádoló nyelvet használt.

A *jog nyelve*, amely leginkább a Kisebbségi törvény vitáiban és főként a parlamenti ciklus első felében jelent meg, félretéve a frakciófegyelmet, a Kisebbségi törvény részletkérdéseire összpontosult, a hibás és félreértelmezhető részek kigyomlálása és egy valóban jól működő törvény megalkotásában való közreműködésről tanúskodik, ha csak egy rövid időszakra is. A jog nyelvén szólalt fel azoknak a képviselőknek a többsége is, pártoktól függetlenül, akik részt vettek a *nemzeti és etnikai kisebbség* terminus meghatározásának vitájában. Emellett, főként a nemzetközi joghoz igazodó nyelvezetet használtak a képviselők több nemzetközi egyezmény ratifikálásának vitájában, mint például az ENSZ Emberi Jogi Egyezményének parlamenti megerősítése[1] során is.

Az Uralmi beszédmód egyik alapjául az edelmani szűk értelemben vett *bürokratikus nyelv* szolgált a parlamenti többség és a Parlamentben felszólaló kormánytisztviselők részéről. Nagyrészt az interpellációk és kérdések válaszaiban, valamint néhány nagyobb horderejű témával foglalkozó, ellenzéki napirend előtti felszólalásra adott válaszban érhető tetten, és a felelősség elhárításában, a felelősség elmosásában, a személytelen intézmények mögé búvásban nyilvánult meg.

---

[1] ON: Mészáros István (SZDSZ), 1992. szeptember 15. az ENSZ Emberi Jogi Egyezményének parlamenti vitája

Végül az *alkudozás nyelvéről* szintén elmondható, hogy megjelent, bár korlátozott területeket érintően, mint a Kisebbségi civil szervezeteknek nyújtott költségvetési támogatás elosztásának parlamenti szintű döntése és korlátozott időszakra, amely például a Kisebbségi törvény hosszas, évekig elhúzódó vitájának elejét jellemezte. Az alkudozás nyelvét a kompromisszumokra törekvés és a konstruktív viták jellemezték, a nem feltétlenül pártok által megszabott keretekben gondolkodás. A Demokratikus beszédmódra jellemző nyelvezet sajátos nyelvi elemeket is tartalmazott, például a Kisebbségi törvényt többször jellemezték „a demokrácia fokmérőjeként", sokszor hivatkoztak a „társadalmi konszenzusra", de néhány a későbbiekben részletesebben elemzett nyelvi elem is hozzátartozik az alkudozás nyelvéhez, mint a „Magyarország a béke szigete" vagy „hat párti konszenzus" kifejezések.

A lexikai megfeleléseket a szókészletben (jellemző szavak, nyelvi újítások, technikai szavak, pontatlan kifejezések, eufemizmus), a nyelvtanban (beszédcselekvés, képi ábrázolások, szintaxis, főnévi konvenciók), a retorikai stratégiákban (integratív komplexitás és destruktív partikularizmus, rituálék, metaforák és mítoszok) és a szóváltási taktikákban (fordulatok, napirend meghatározása) igyekeztem nyomon követni. A parlamenti beszédek közös szókészletből táplálkoztak, melyben találunk *jellemző szavakat és kifejezéseket*, mint a **„példamutató", a „reciprocitás", a „precedensértékű", a „hat párti konszenzus", a „magyarságvédelem", a „hazaárulás" vagy a „keresztényüldözés**". E szavak és kifejezések a parlamenti ciklus négy éve alatt számos alkalommal hangoztak el, s jelentéstartalmuk a sűrű hangoztatás során és vélhetően részben ennek eredményeként némileg megváltozott. Másrészt, mivel a *Nemzetiségi Diskurzus* jellemző szavai és kifejezései

voltak, meghatározott érzelmi kötődések is megjelentek velük kapcsolatban, melyeket a képviselők is érzékeltek, sőt nagyrészt ők maguk generálták a szavak érzelmi feltöltődését. A parlamenti beszédek közös szókészletét gazdagítják további szavak, sajátságos jelzős szerkezetek **(„sztálini alkotmány", „cigánybűnözés"**, népcsoportok jelzős szerkezetben, valamint a kormány, a liberalizmus és a sajtó kritikájának sajátos megfogalmazásai), melyek a parlamenti viták során születtek, vagy legalábbis olyan diskurzusokban, melyekhez a parlamenti viták szereplői is kapcsolódtak. Emellett azonban mindvégig figyelmbe vettem azt a körülményt, hogy a politikai szavak nagymértékben többértelműek és homályosak, értelmük csak korlátozottan tehető pontossá, ráadásul a politikusok nem is mindig törekednek arra, hogy ezeket a pontosításokat megtegyék. Az első parlamenti ciklusban pontosan a *Nemzetiségi Diskurzus* kulcsfogalmainak **(„nemzet", „nemzetiség",** „kisebbség", „etnikum", „anyanemzet", „nyelvnemzet") **jelentése szorult volna tisztázására (hogy pontosan kiket is értünk az e fogalmakkal megjelölt csoportok alatt), de erre csak nagyon kevés esetben törekedtek a képviselők.** Az *eufemizmus* a viszonylag tiszta jelentéstartalmú szavak szándékos félreértelmezését jelenti, általában a valós körülmények megszépítésében, kikozmetikázásában merül ki. Disszertációmban sikerült rögzítenem néhány jellemző eufemizmust is a vizsgált időszakból.

Nyelvtani megközelítésből a vizsgált parlamenti felszólalások nagy része a *beszédcselekvések* körébe tartozik, ami olyan speciális nyelvtani forma, amely elhomályosítja a különbséget a beszéd és a cselevés között, valamilyen cselekvésre késztető, vagy már eleve cselekvést magába foglaló funkcióval rendelkezik. A rendszerváltás utáni első Parla-

ment beszédcselekvései közül elsősorban a **fenyegetést, a vádolást, a figyelmeztetést, valamint a bocsánatkérést** említeném meg. A *képi ábrázolás* olyan nyelvi forma, amely közvetve tálal egy információt, véleményt. A példák, hasonlatok, képi leírások a hallgatóság számára **bizonytalan, megfejtendő jelentéssel bírnak**, félreértelmezésre adhatnak alapot. Ez a szándék nem is állt távol a ciklus parlamenti felszólalóitól, igen gyakran éltek a kevésbé konkrét, inkább sugalmazó képi ábrázolások használatával[2]. A *főnévi konvenció* esetében lényeges szerep jut a megszólítottak, vagy megnevezettek számának és személyének, valamint viszonyukhoz a beszélővel. A főnévi konvenció a csoportképzés és a csoport-elhatárolódás egyik legfontosabb eszköze. Kiemelkedő alkalmazója Torgyán József volt, aki **számos alkalommal azonosította magát a magyar néppel**, de több más esetben is – szintén inkább a radikális jobboldalhoz tartozó képviselők, mint Réti Miklós, G. Nagyné Maczó Ágnes – találkozunk hasonló csoportképző összemosással, amikor a Parlamentet, vagy a keresztény érzelmű rádióhallgatókat azonosították a magyar néppel. Az *elnevező konvencióról* abban az esetben beszélhetünk, ha a beszélő intézménye, pozíciója, csoportja által nevezi meg magát, szintén **alkalmas a felelősség elmosására**. Szintén radikális jobboldali stilisztikai fogás volt a vizsgált parlamenti ciklusban személyes, egzisztenciális keretbe ágyazva. Három jellemző példával illusztrálnám: Mizsei Béla szerint „a fasiszta jelképek megtiltásával a magyar nép szájára teszünk lakatot", Dragon Pál az ukrán-magyar alapszerződés vitájában azt kérte, hogy „az ukránok ne kívánjanak tőlünk

[2] Példaként szeretném hozni a képi ábrázolásra Bogdán Emil felszólalását, amely a következőképpen hangzott: „Az emberiségért áldozatot hozni nem lehet, de a házmester gyerekéért, akinek nincs télikabátja, igen." [ON: Bogdán Emil (MDF), 1991. június 10., napirend előtt]

olyat, amit a magyar nép nem tud elfogadni", míg Varga János egzisztenciális kijelentése a következőképpen hangzott: „Én embernek is csak magyarként tudok lenni"[3].

A retorikai stratégiáknak két ellentétes irányultsága van. Egyrészről az *integratív komplexitás* célja egy mederbe terelni a különböző álláspontokat, s azokat azonos érvényességgel fogadja el, vagyis egy kérdést illetően nemcsak egy lehetséges választ fogad el, a válaszokat pedig igyekszik összeegyeztetni egymással. Az integratív komplexitás a Demokratikus beszédmódra volt jellemző, valamint az ott tárgyalt vitákra (Kisebbségi törvény vitája, A kisebbségek parlamenti képviseletének vitája). Továbbá *A rasszizmus, az idegengyűlölet és az antiszemitizmus ellen szóló országgyűlési nyilatkozat* általános vitájában[4] Weszelovszky Zoltán, Raj Tamás, Gál Zoltán és Giczy György felszólalásai tanúskodtak erről az irányultságról, ami viszonylag ritkán mutatkozott meg a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklusban.

Másrészről a *destruktív partikularizmus* egyetlen nézőpont kizárólagosságát vallja, csak azt ismeri el egyedül helyesnek és érvényesnek, minden más, eltérő véleményt elvet, elutasít. Konszenzus-kerülését azonban nem mindig vállalja fel, az egyetértés hiányát az ellenfél hibájaként rója fel. A destruktív partikularizmus jellemzőit fedeztem fel mind az Uralmi, mind az Ideologikus beszédmódban tárgyalt felszólalásokban.

---

[3] A fenti idézetek forrásai: Országgyűlési Napló: Mizsei Béla (EKgP), 1993. március 1. A rasszizmus, az idegengyűlölet és az antiszemitizmus ellen szóló országgyűlési nyilatkozat általános vitája; Dragon Pál (EKgP), 1993. május 10. Ukrán-magyar alapszerződés vitája; Varga János (MDF), 1993. március 9. Kisebbségi törvény vitája

[4] 1993. március 1-én zajlott ez a vita.

A retorikai stratégiák köréből hármat sikerült beazonosítanom a vizsgált időszakban. 1. A *rituálának*, mint például a **történelmi megemlékezésnek** nagy jelentőséget tulajdonított a Parlament. Számos történelmi évfordulóról megemlékezést tartottak a Parlament falai között ünnepi beszéddel vagy egyperces néma tiszteletadással, emellett minden állami ünnep előtt vagy után megemlékeztek azokról, főként érveik alátámasztásához. A történelmi megemlékezéseket egyrészt a történelmi múlthoz való kapcsolódás legitimációs igényével, másrészt a hozzájuk kapcsolódó politikai értékek identifikációs szerepének felismerésével a jobboldal igyekezett kisajátítani. A Parlamenten belül számos alkalommal hivatkoztak a nagy történelmi évfordulókra és a parlamenten kívüli történelmi ünnepeknek is fő szereplőivé váltak. Trianon, az államalapítás ünnepe egyértelműen a jobboldalhoz köthető, de az 1848-as szabadságharc és az 1956-os forradalom kizárólagos örökségéért is harcba szállt. Ez az irányultság a parlamenti vitákban jól nyomon követhető. 2. Hasonló legitimációs és identifikációs eszköznek tekinthető a *mítosz*, amely egyszerű, nehezen cáfolható magyarázat. A rendszerváltás után főként a jobboldalon tartották szükségesnek a **múlthoz való kötődés megjelenítését** a Parlament falai között. A mítosz két kiindulóponthoz kötötték, volt egyrészt egy vallásos, bibliai megjelenése, míg a másik kiindulópont történelmi alapja a magyar őstörténet, melynek funkciója a magyarság kárpát-medencei jogos uralkodó helyzetének alátámasztása. 3. Végül a *metaforán* nem annyira költői képet, hanem inkább címkézést kell érteni. A nyelvi konstrukció logikája ugyanaz, csak épp általában kevésbé emelkedett hangvétel jellemzi. **Könnyen félreértelmezhető, viszont sajátos megfogalmazás módja miatt könnyen megjegyezhető**. Elsősorban a radikális jobbol-

dali képviselők eszköztárát bővítette, akik politikai ellenfeleiket egyszerűen fasisztának, a régi rendszer híveinek, vagy magyarságelleneseknek neveztek, míg a magyarságot, ezen belül is a határon túli magyarokat jézusi népnek. Ezután a **szóváltási taktikák** közül a *fordulatokról*, a *napirend meghatározásáról*, valamint a *nem formális kommunikációs eszközökről* vonultatok fel néhány jellemző példát. Végül a Parlamentben megjelenő ***politikai szimbólumokat*** a diskurzuselemzésben tárgyalt egyes beszédmódokhoz kapcsolva értelmezem, mivel úgy gondolom, hogy érzelmi szinten erősítik, igazolják e sajátos beszédmódok működését, egymástól való különállását. A tárgyalt politikai szimbólumok közül a „*Magyarország a béke szigete*" és a „*Kisebbségek hídszerepe*" (részben) a Demokratikus beszédmódhoz, az „*Antall József tizenötmillió magyar miniszterelnöke*" az Uralmi beszédmódhoz, míg a „*Szent Korona*" és „*Trianon*" az Ideologikus beszédmódhoz adnak érzelmi alátámasztást. A felsorolt politikai szimbólumokat két szempontrendszer alapján elemzem és értelmezem a rendszerváltás utáni első parlamenti időszak kontextusában.

A negyedik fejezetben a „nemzetiség" tematikus keretének felépítéséhez, szerepének és jelentőségének megértéséhez szükségesnek láttam áttekinteni mind **a „nemzet", mind a „nemzetiség" fogalmainak történeti alakváltozásait, ugyanis a „nemzet" és „nemzetiség" fogalmak jelentése történetileg egybefonódott a magyar politikai eszmetörténetben**. Az egyes történelmi korszakok, mint a reformkori vagy a két világháború közötti időszak nemzet- és nemzetiség felfogásának ismertetése nemcsak a fogalmak pontos jelentésének körülhatárolását célozza, hanem **egyeztetési pontként is szolgál a parlamenti felszólalásokban körvonalazódó nemzet- és nemzetiség értelmezé-**

sekhez. Az Eötvös-féle nemzetiség értelmezés a rendszerváltás korára jelentős változáson ment keresztül, de ma is többértelmű kifejezés. Disszertációmban – a parlamenti képviselők általános szóhasználatából kiindulva – „nemzetiség" alatt a határon túli magyar és a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségeket együttesen értem.

Ebben a fejezetben a rendszerváltást követő első ciklus országgyűlési pártjait két nagyobb kérdéskörben tárgyalom, a „nemzet" és a „nemzetiség" fogalmakhoz tartozó politikai, ideológiai irányultságaik alapján. Előbbi keretében a fogalom történeti (rendi, nemzeti-liberális, Trianon utáni, az államszocializmusban megjelenő) jelentésváltozásainak ismertetése után a pártok nemzetről vallott felfogását, nemzet-fogalom meghatározásukat igyekszem bemutatni, utóbbi esetében a fogalom történeti és jelenkori értelmezésén (jobb- és baloldali nemzet- és nemzetiségértelmezési keretek kontextusba ágyazott meghatározásával) túl a nemzetiségpolitikai prioritásokat (vagyis a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek és a határon túli magyar kisebbség egymáshoz viszonyított jelentőségének kérdését) is megvizsgálom.

Az ötödik fejezet szándékosan jóval hosszabb a többinél. A disszertáció mintegy egyharmadát kitevő beszédmódelemzésben a *Nemzetiségi Diskurzus* **politikai nyelvének struktúráját elemzem, melyben három beszédmódot különítek el egymástól, a Demokratikus, az Uralmi, valamint az Ideologikus beszédmódot.** E beszédmódok egymástól való megkülönböztetésében Clifford Geertz (1994) azon nézetét vettem alapul, miszerint az ideológia a demokráciával nem összeegyeztethető. Az ideologikus gondolkodás ugyanis túlzottan szelektív, egyoldalú világszemlélettel szolgál, így eltorzítja a társadalmi valóságot. A három beszédmódot így **az alapján különböztettem meg, hogy mi-**

ként viszonyulnak a fennálló politikai rendhez. Elfogadja és a keretei között keresi a megoldásokat (Demokratikus beszédmód), felülről igyekszik konzerválni (Uralmi beszédmód) vagy megkérdőjelezi, esetlegesen megdöntésére törekszik (Ideologikus beszédmód).

A rendszerváltással új demokratikus rend kezdődött Magyarországon, melynek jogszabályi kereteit, politikai tartalmát az új politikai elit lett hivatott kimunkálni. **A demokrácia játékszabályai szerint való politizálásnak, vagyis hogy az ország fejlődése érdekében gyors, hatékony, és ennek érdekében konszenzus-kereső politikai kommunikációt folytasson, több akadálya is volt.** Egyrészt hiányzott az „ősi vélemények és életszabályok" erős beágyazódása a társadalmi gondolkodásba, s mint általában a fiatal demokráciákban, jellemző volt a társadalmi egyensúlyhiány. Bár Magyarországon lecserélték a régi politikai elitet, liberalizálódott a tömegkommunikáció, megkezdődött a „tapasztalatlan kormányok téblábolása egy olyan ingatag nemzetközi rendben, amelyet még a régebbi tagok sem értenek" [Geertz, 1994: 58.]. Mindent áthatott a tájékozatlanság, a kimunkálatlanság, a kiforratlanság – az új politikai hatalom, az új általános célok nem voltak képesek a társadalomnak megnyugtató válaszokat adni az életszínvonal csökkenésére, a gazdag és a szegény rétegek közötti szakadék kiszélesedésére vagy a közbiztonság romlására. A gazdasági-társadalmi problémák társadalmi feszültségeket gerjesztettek, amelyek etnikai feszültségekben is számottevően kifejeződtek. Másrészt a politikai pártoknak hiányzott a hagyományos támogatói bázisuk, így az ideológiai arculat kihangsúlyozására volt szükségük pártjuk megkülönböztetéséhez. Így annak ellenére, hogy a demokratikus átmenet Magyarországon Közép-Kelet Európában egyedülálló módon békés úton zajlott le, a társadalmi feszültségek és a

pártok társadalmi bázis építő irányultságának túlhangsúlyozása feszült parlamenti vitákhoz és az ideologikus gondolkodásmód túlsúlyra kerüléséhez vezettek[5].

A demokrácia működési zavarai a parlamenti beszédekből is kiolvashatóak, nemcsak tartalmi vonatkozásban, hanem a politika nyelvének elemei és szerkezete alapján is. A kezdeti időszakban még a *„Demokratikus beszédmód”* volt a legjellemzőbb, de nagyon hamar e törekvésnek már csak a látszata, üres hangoztatása volt jelen a parlamenti beszédekben. Hogy a háttérben a parlamenti pártok között milyen mély szakadék húzódott meg, az *„Uralmi beszédmód”* megerősödése is jelzi, majd az *„Ideologikus beszédmód”* uralkodott el szinte minden témában.

A Demokratikus beszédmód kategóriájába azokat a politikusokat, főként parlamenti beszédeiket soroltam, akik, illetve amelyekben **kinyilvánították szándékukat az új politikai berendezkedéshez való alkalmazkodásra**, a politikai vitákban a konszenzusra törekedtek, s kompromisszum-kész javaslatokkal álltak elő. Érvkészletük sok logikai, statisztikai elemet tartalmazott, s elsősorban a nyugati demokráciákat hívták segítségül érveik alátámasztásához. Az Országgyűlés megalakulása, a Kormányprogram megvitatása, az Alkotmány módosítása, A kisebbségek parlamenti képviselete és A kisebbségi ombudsman intéz-

[5] Meg kell jegyeznem ezen a ponton, hogy az elemzés tárgyául szolgáló beszédek, melyek a Parlamentben hangoztak el, sok esetben részben vagy talán egészében nem feltétlenül a parlamenti képviselők által megfogalmazott beszédek voltak. A szövegek eredete, s hogy melyik képviselő milyen módon, milyen mértékben hagyatkozott segítőkre beszédeik megfogalmazásában, kikutathatatlan. Az elemzés szempontjából pedig nem is lényeges, hiszen attól a pillanattól, hogy elhangoztak, már ahhoz az adott képviselőhöz tartoztak, aki elmondta őket, aki egy sajátos, az ő személyéhez kötődő szándékkal mondta el őket.

ményének felállítása körül kibontakozó vitákban, vagyis azokról a törvényi szabályozásokról folyó vitákban, melyekben az ország területén belül élő nemzeti és etnikai kisebbségek életét szabályozták és még a ciklus elején lezárultak, főként ez a beszédmód érvényesült.

Az *„Uralmi beszédmód”* megjelenését kifejezetten a kormánypárti képviselők beszédeiben fedeztem fel. **E beszédek a társadalmi és főként a politikai rend, a hatalmi pozíció fenntartásának prioritásával fogalmazódtak meg**. Tartalmi szempontból kevésbé kompromisszum-készek, mint a *„Demokratikus beszédmódhoz”* kapcsolódó beszédek, s jellemző rájuk, hogy az ellenzék beszédeiben a legitim rend megdöntésének szándékát feltételezik; technikai szempontból az ellenvéleményen lévők, vagyis a parlamenti ellenzék kommunikációs lehetőségeinek és eszközeinek szűkítését, néhány szélsőséges esetben akár ellehetetlenítését is szolgálják. Az *„Uralmi beszédmód”* a hatalmon lévő parlamenti képviselők politikai nyelve, akiknek ahhoz is hatalma van, hogy ne csak a beszédek tartalmát, de jellegét, időkorlátait is befolyásolják, így az *„Uralmi beszédmódhoz”* hozzátartozik a jogszabályalkotó viták során az ellenzéki javaslatok, hozzászólások „letapsolása”, kifütyülése, az interpellációk és kérdések tömeggyártása, (minden kormánypárti válasz elfogadása a válasz tartalmára és kielégítőségére, vagy éppen arra való tekintet nélkül, hogy az interpelláló ellenzéki képviselő elfogadta-e a választ, vagy sem), az ellenzék kiszorítása a napirend előtti felszólalásokból. Emellett az *„Uralmi beszédmódot”* egy a parlamenti színtéren túlmutató vita tárgyalásán keresztül is bemutatom. Ez a vita annak a kérdésnek az eldöntésére vonatkozik, hogy **ki uralja a médiát**. A kérdés a parlamenten túlmutatva nemcsak a tömegtájékozta-

tási eszközökön keresztül hatotta át a politikai életet a rendszerváltást követő időszakban, hanem az utcai megmozdulásokig is eljutott.

A parlamenti viták *„Nemzetiségi diskurzusában”* már a ciklus elején megjelentek, a ciklus végére pedig dominánsakká váltak azok a felszólalások, illetve felszólalás-részletek, amelyekben az általam *„Ideologikus beszédmódnak”* nevezett nyelvezet megjelenik. **Clifford Geertz (1994) *„Az értelmezés hatalma”* című könyvében a politikai berendezkedés átmeneti, képlékeny állapotában lévő államok politikai színterén megjelenő ideologikus gondolkodásmódjának nagyon sajátos szabályszerűségeit írta le.** Az ideologikus gondolkodásmód megjelenését és megerősödését a politikai rend zavaraival állította párhuzamba, vagyis minél több repedés jelenik meg az aktuális hatalmi berendezkedés épületén, annál erősebbek az ideologikus válaszreakciók, javaslatok a feszültségek, problémák orvoslására, vagy legalábbis értelmezésére. Az Ideologikus beszédmódra négy jellemző illik: 1. bizalmatlan az elfogadott politikai intézményekkel szemben, támadja azokat (az MDF belső ellenzékének megerősödése és az MDF kettészakadása, a Torgyán-féle Kisgazdapárt szembefordulása az MDF-fel). 2. Doktriner, vagyis a politikai igazság teljes és kizárólagos birtoklását követeli. 3. Totalisztikus, mivel a társadalmi és kulturális élet egészét igyekszik elrendezni. Végül 4. futurisztikus, vagyis olyan jövőképet vázol fel, amely saját politikai ideológiai programját igazolja. A pártok a társadalmi bázist növelő küzdelemben több ideológiai rendszert építenek fel, melyek a társadalmi problémákra igyekeznek válaszokat adni. **Az ideologikus beszédmód a fennálló rend ellenében szólal meg, hibáinak feltárása áll szándékában, megkérdőjelezi a társadalmi normákat, s a feszültségek erősítése jellemző rá. A társadalmi**

egyensúlyhiány ad számára táptalajt, mely egyrészt a gazdasági válságból következő etnikai feszültségekből, másrészt a külpolitikai kapcsolatokból, elsősorban a szomszédos országokhoz kötődő tisztázatlan viszonyból táplálkozik. Ebben a fejezetben arra teszek kísérletet, hogy a Geertz által megfogalmazott szabályoknak, feszültségelméleti magyarázatoknak (katartikus, morális, szolidaritáson alapuló, valamint pártoló) a belső működését feltárjam a rendszerváltás utáni új demokratikus parlamenti nyelvi közegen keresztül.

A *katartikus magyarázat* ellenségképek megjelölésében jelenik meg. A társadalomban jelentkező, elsősorban a gazdasági krízisből gyökerező és az egyéni életminőségre rendkívül negatív befolyást gyakoroló, érzelmi feszültségeket szító válsághangulatot szimbolikus ellenségek megjelölésével vezeti le. Az **ellenségképek** megjelenítésének történelmi hagyománya van Magyarországon, s a rendszerváltás utáni első Parlamentben is számos példát találtam rá.

A *morális magyarázat* rendkívül komplex módon uralta az Ideologikus beszédmódot. Három jellegzetes elemét azonosítottam: a **meg nem értettség**, az **igazolás kényszer** és a **sérelmi politizálás**, mely további négy sajátos jellemzővel bír: **kompromisszumképtelenség**, **anakronizmus**, a **nemzethalál vizionálása** és egyfajta **elhivatottság** jellemzi. A morális magyarázatok mindig az erkölcsi magasabbrendűség talajáról indultak el, aminek történelmi gyökerei egészen a Trianon utáni időszakig nyúltak vissza.

A *szolidaritáson alapuló magyarázat* egy meghatározott társadalmi csoportot összekötő ideológiát jelenített meg, mely kohéziós erejének nagy jelentőséget tulajdonít. Ez a szolidaritás a Magyar Parlament első ciklusában egyedül a **magyarság**, mint társadalmi csoport esetében

jelenik meg. Ehhez a szolidaritáshoz értelemszerűen **a kirekesztő jellemvonás is kapcsolódik, mely nem szolidáris mindazokkal szemben, akik nem magyarok**. A nem magyarokon itt elsősorban a zsidóságot és a cigányságot kell érteni az ország területén belül, valamint mindazokat a nemzeteket, amelyek államhatárain belül magyar kisebbség él. Elsősorban a szerbeket, románokat, ukránokat és szlovákokat.

Végül a *pártoló magyarázat* felhívja a közfigyelmet a társadalmi problémákra és **állásfoglalásra késztet, vagyis polarizálja a társadalmi problémákra adott válaszokat**. Jellemző rá a konspirációs hajlam és a konfrontációkeresés. A társadalom polarizálása már két színtéren jelent meg. Egyrészt 1991-ben a Demokratikus Charta a kormány pártállami időszakot idéző diktatórikus viselkedésére hívva fel a figyelmet vitte utcára a politikát. A jobboldal pedig, minthogy a média területéről egyelőre kiszorult, 1992-től szervezett utcai politikai megnyilvánulásokat. 1992-ben mind a jobb-, mind a baloldal számos tömegtüntetést szervezett. Az állami ünnepeket kisajátítása volt még továbbá jellemző a radikális jobboldalra. Mindenképpen meg kell említeni az **1992. október 23-ai állami ünnepséget**, melyen a köztársasági elnököt néhány szélsőjobbos, szkinhed fiatal megakadályozott abban, hogy elmondja ünnepi beszédét a Kossuth-téren[6]. Ez az esemény a Parlamentben is nagy visszhangot keltett. Emellett négy olyan parlamenti vitát is bemutatok, melyekben egyértelműen megjelennek a pártoló magyarázat jegyei: Suchman Tamás és Schiffer János javaslatát arról, hogy az Országgyűlés határolódjon el az országban megjelent szélsőségektől, az Ország-

[6] Az esetről beszámol többek között Ágh Attila és Kukorelli István is az 1992-es év politikai eseményeit elemző Magyarország Politikai Évkönyvében.

gyűlés politikai vitanapját, az Ukrán-magyar alapszerződés vitáját, valamint a Kisebbségi törvény elhúzódó vitáját.

A nemzeti öntudatra ébresztés és ébren tartás felelőssége történelmileg kódolva van a magyar politikai gondolkodásban a középkortól kezdődően, amikor a két birodalom közé szorult magyarság küzdött függetlenségéért és nemzeti fennmaradásáért, a reformkor idején, amikor az ország nagyjai megfogalmazták a modern nemzetállam létrehozásának igényét, s közjogi leválását a Habsburg Birodalomról, aztán a két világháború közötti időszakban, amikor a trianoni sokk az egyik napról a másikra bekövetkező politikai és nemzeti megsemmisülés veszélyének gondolata gyökeresedett meg, vagy éppen az államszocializmus idején, amikor a politikailag közömbös és a határon túli magyarság sorsa iránt nem érdeklődő magyar népet a népi írók igyekeztek felrázni a nemzet fizikai létében való fenyegetettségének pszichózisával.

Az Ideologikus beszédmód keretében tárgyalt kategóriák, melyek a geertzi feszültségelméleti magyarázat kiindulópontjaiként szolgáltak, egyöntetűen alátámasztják, hogy a parlamenti képviselők alapvetően e hagyományok irányából, nagyobbrészt belőlük merítve kívánták legitimálni magukat. A befolyásolás direkt, érzelmekre ható jegyei mögött egyrészt ez az indíték követhető nyomon. A parlamenti képviselők olyan érzelmekre ható kommunikációs eszközökkel éltek, melyek legitimációt, hitelességet biztosítottak számukra. Másrészt a hagyományokból építkező és azokat folytatni kívánó programokat fogalmaztak meg, melyek szélsőséges esetben a rendszerváltással elfogadott és demokratikus normaként működő szabályokat is megkérdőjelezték.

A katartikus magyarázathoz kapcsolódóan igyekeztem felmutatni azokat az ellenségképeket, melyeket a képviselők megjelenítettek parla-

menti beszédeik során, mint általában a régi rendszer, a fasiszták és kommunisták (sokszor egy kalap alá véve), a zsidók és azok az ellenséges érzelmű szomszédos nemzetek, akik a magyar nemzet „ellehetetlenítésére törekedtek". Mint az elemzésből is kiderül, az ellenségképekhez kapcsolt érzelmi és tartalmi jegyekben együttesen is fellelhetők a történelmi kötődések. A morális magyarázatnál tovább szövődik a történelmi pókháló. *„Az igazolás kényszer"* címet viselő alfejezet bemutatja, hogy ez az erőteljes történelmi hagyományokhoz való kötődés tulajdonképpen minden egyes párt esetében megjelent, ami azt jelzi, hogy a rendszerváltó pártok általában igényelték, szükségesnek tartották a történelemhez való visszanyúlást érveléseik hitelességének alátámasztásához, identitásbeli és arculatbeli jegyeik megformálásához, összességében saját legitimációjuk megerősítéséhez. Főként a jobboldalon jelent meg azonban a sérelmi politizálás, de hasonló kommunikációs funkciót láttak el benne a felfokozott érzelmekre ható kijelentések, az anakronisztikus elemek (hivatkozások és idézetek) tömkelege, illetve a történelmi hagyományokból feltámasztott küldetéstudat megjelenése. A szolidaritás magyarázat kulcselemei is történelmi kötődésűek. A csoportkohézió formálásában a múlt és a jelen közötti lehetséges kapcsolódási pontok felértékeléséről tettek tanúbizonyságot a képviselők a történelmi jog felemlegetésével, Trianon megértésére tett gyakori kísérleteikkel, illetve számos a Parlament üléstermében tartott történelmi megemlékezéssel, mely ünnepek a történelemhez való visszavezetéssel a nemzeti azonosságtudat erősítésében vettek részt.

További következtetésem, hogy a Geertz által meghatározott feszültségelméleti magyarázó kategóriák alapján történő elemezés rámutat, a parlamenti képviselők egyfajta kommunikációs eszközként használták

fel a *Nemzetiségi Diskurzust*. Egyfelől saját identitásuk megtalálásában, másfelől, különösen a Kisebbségi törvény tárgyalásánál mutatkozott ez meg, sajátos, pártjaikra jellemző prioritásaik artikulálásában. A szolidaritás magyarázatból kiinduló elemzés esetében az identitás iránti igénynek csak egyik eleme a küldetéstudat megjelenítésével is operáló történelmi irányultság, további eleme még az idegengyűlölet vádjával szembehelyezkedő mártír-beállítottság, mely szintén erős csoportkohéziós erővel bír, illetve a nemzethalál víziójának veszélyével fenyegető magyarságvédelem, aminek egyik remek példája található meg a *„Rasszizmus, idegengyűlölet és antiszemitizmus elleni országgyűlési nyilatkozat”* parlamenti vitájában, ahol az *„Ideologikus beszédmódhoz”* kötődő képviselők az eredeti indítványt a magyarság és általában a kereszténység védelmében kívánták átértelmezni, súlytalanítva az indítványtevők szándékát. A polarizáló magyarázathoz tartozó elemzésben főként azoknak a parlamenti vitáknak a felelevenítését tartottam fontosnak, melyekben bújtatva, vagy éppen szándékosan kitárulkozva (mint az Ukrán-magyar alapszerződés vitája esetében) jelennek meg a pártok és képviselőik fő prioritásai a nemzeti és nemzetiségi kérdésben. A politikai vitanap során világosan kiderült, hogy az egész Parlament egyszerre tekintett a kisebbségpolitikára úgy mint biztonságpolitikai kérdésre, bár eltérőek voltak prioritásaik abban a tekintetben, hogy biztonságpolitikai jelentőségének kizárólagosságát vallják-e vagy kapcsolnak hozzá belpolitikai jelentőséget is. A Kisebbségi törvény esetében pedig a konszenzusra való kifejezett igény megcsúfolásának lehetünk tanúi.

5. Összegzés és jövőbeli kutatási irányok

Bár a rendszerváltás utáni új politikai kommunikációs közegben megjelenő beszédmódot elsődlegesen az instrumentális oldaláról igyekeztem bemutatni, mindenképpen szeretném hangsúlyozni, hogy az *„Ideologikus beszédmód”* megjelenésének és eluralkodásának a parlamenti beszédeken a társadalmi és politikai változások okozta bizonytalanság állt a hátterében. Az *„Ideologikus beszédmód”* eluralkodása 1994-re a *„Nemzetiségi diskurzuson”* arra enged következtetni, hogy a Parlamentben helyet foglaló politikai elit is érzékelte az új demokrácia működésének zavarait, s ez a Parlamenten belüli konfliktusok kiéleződésében fejeződött ki.

A beszédmódok elemzése során tehát az volt a szándékom, hogy a beszédcselekvések vizsgálatán keresztül bemutassam azt a nyelvi újításokban is bővelkedő kommunikációs folyamatot, melyben feltárulnak a rendszerváltás utáni első Parlament képviselőinek alapvető motivációi, melyek a konfliktusok mozgató rugói voltak. Vagyis ami elhangzott a plenáris üléseken, az egyrészt hogyan, milyen struktúrába épülve hangzott el, másrészt pedig hogy ott és akkor miért azok a szavak, mondatok hagyták el a képviselők száját. Milyen személyes, pszichikai, ideológiai indíttatású, pártfegyelemből következő, esetlegesen társadalmi bázist növelő, legitimációs igények húzódtak meg a szavak árnyékában.

Kutatásom hármas keresztmetszetének egyik alapját (a kisebbség és a többség politikai viszonya, valamint a politikai diskurzus nyelvi megközelítésű értelmezése mellett) egy sajátos, társadalmi-politikai értelemben rendkívüli történelmi időszak – a rendszerváltás adta. A kutatás első megállapításai ennek az időszaknak az értelmezéséből indultak ki. Egyrészt a rendszerváltás idején és közvetlenül utána a politikai vitáktól

mindinkább eltávolodó társadalmat nem osztották meg olyan éles törésvonalak, amelyek kiindulópontul szolgálhattak volna a pártok számára, hogy ráépítsék programjaikat, arculatukat politikailag egymástól jól elkülönülő, meghatározott csoportok képviseletére. Másrészt a rendszerváltást megelőzően a *Nemzetiségi Diskurzus* lefojtott környezetben zajlott. A határon túli magyarsággal való kapcsolattartás, a határon túli magyarság sorsáról szóló beszámolók, tudósítások hiánya miatt az országban, társadalmi szinten is kevésbé ismert és tárgyalt témává vált. A hivatalos politika a szomszédos országokkal kialakítandó jó viszonyra helyezte a hangsúlyt a határon túli magyarság érdekképviseletével szemben, amit a nemzetállami szuverenitás hatáskörében ismert el. Így társadalmi szinten a *Nemzetiségi Diskurzus* számos kérdése, mint a trianoni és párizsi békediktátumok hatása a közvélekedésre, vagy a társadalom nemzetfelfogása, hogy abba a hazai nemzeti és ekkor még nyelvi kisebbségek, valamint a határon túli magyar nemzeti kisebbség miként tartoznak, tartozhatnak bele, sok egyéb kérdéssel együtt megválaszolatlan, kibeszéletlen maradt.

A rendszerváltás első Parlamentjének nyelvi-diszkurzív jellemzői a történelmi időszak sajátos körülményeinek a következményei. Ezekre a sajátos körülményekre egy olyan diszkurzív közeg vizsgálatával igyekeztem rámutatni, amely magába sűrítette az időszak ideológiai kérdéseinek nagy részét. Ez pedig nem más, mint a *Nemzetiségi Diskurzus*. Egy új társadalmi-politikai helyzetben, amikor a nemzetiségi kérdésekről több évtized után ismételten szabadon és nyíltan lehetett beszélni, s amely időszakra a társadalom jelentős része a depolitizáltság mély fokára került, a politikai elit számára a nemzetiségi kérdés tematizálása lehetőséget teremtett a politikai vitákban a társadalom számára pozitív

álláspontok megfogalmazására. Ez a társadalmi támogatottság elnyerése, a szavazatszerzés, másrészt az önálló politikai arculat kialakítása szempontjából különösen fontos volt a rendszerváltó pártok számára.

A *Nemzetiségi Diskurzusban* olyan jogszabályalkotó vitákat, napirend előtti felszólalásokat, interpellációkat és kérdéseket tárgyaltam, amelyek a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek és/vagy a határon túli magyarság témájához kapcsolódtak, akár érintőlegesen is. Közülük kiemeltem, és részletesebben is foglalkoztam néhánnyal például a Parlament politikai vitanapjának, a Kisebbségi törvény vitáinak vagy az Ukrán-magyar alapszerződés vitájának rekonstrukciója során. E kiemelések és részletesebb elemzések mellett azért döntöttem, mert ezekben a vitákban nagyon jól kirajzolódtak a politikusok álláspontjai, véleményformálásuk mögöttes indítékai a nemzetiségi kérdésben. A nemzetiségi kérdésben ugyanis nagyon eltérő hangsúlyok és prioritások jelentek meg, amelyek részben az egymástól különböző nemzetfelfogásokból, részben pedig az eltérő politikai-hatalmi pozíciókból eredeztethetők. A *Nemzetiségi diskurzushoz* tartozó beszédekben különféle motivációkat fedeztem fel: használták egyrészt legitimációs igényük kommunikációs kereteként, vagy mint egy a korábbi politikai berendezkedés alatt lefojtott, tabuként kezelt téma újult erővel megjelenő kibeszéléseként. A diskurzus állandó meghatározója volt, hogy a hazai kisebbségek kezeléséről főként a határon túli magyarság, illetve az európai integráció függvényében gondolkodtak, bár a gazdasági válság által generált társadalmi problémák etnikai feszültségekben való jelentkezését is érzékelték.

A politika nyelvi természetéből kiinduló vizsgálatom a rendszerváltás utáni új politikai elit kommunikációjára irányult, arra, hogy az milyen

módon tudta új tartalommal, értékekkel, viszonyulási pontokkal, jövő- és múltképekkel feltölteni az eltörölt „régi rendszertől” örökölt politikai teret, és hogy ezt milyen eszközök révén valósította meg. A vizsgálat alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a rendszerváltás utáni új politikai elit azon része, amely a régi rendszerben is a *Nemzetiségi Diskurzus* életben tartásán fáradozott, s akik a népi mozgalom szellemi örököseinek tartották magukat, nem kizárólag azért élesztették fel a *Nemzetiségi Diskurzust*, s ennek részeként például a népi-urbánus vitát is, mert ezzel a társadalom eddig elfojtott, ám a rendszerváltással újjáéledő szükségletét igyekeztek kielégíteni, hanem azért is, mert alkalmas ideológiai eszköztárnak gondolták a politikai törésvonalak meghúzásához, politikai támogatói bázisuk kialakításához. A politikai elit másik része igyekezett felvenni a versenyt és kialakítani pozícióit, például egy új nemzetfelfogás megfogalmazásával, de számukra a *Nemzetiségi Diskurzus* nem ugyanazt jelentette, mint a jobboldal számára, hiszen nem legitimációs eszközként viszonyultak hozzá, hanem a jobboldallal való megmérettetés nyelvi terepeként.

A *Nemzetiségi Diskurzusban* három nyelvezet jelent meg együttesen, melyek mindegyikét egy-egy beszédmódként határoztam meg. A *Demokratikus beszédmód* alkalmazkodott az új politikai berendezkedés szabályaihoz, konszenzuskeresés jellemezte, az *Uralmi beszédmód* ezzel szemben a politikai rend fenntartásában, főként hatalmi pozíciói megtartásában volt érdekelt, s számos nyelvi eszközt fel is vonultatott ellenfeleinek kommunikációs ellehetetlenítésére. Végül az *Ideologikus beszédmód* a politikai rend zavaraival hozható kapcsolatba. Rendeltetése, hogy a társadalmi feszültségekre, problémákra válaszreakciókat, javaslatokat fogalmazzon meg. A ciklus alatti *Nemzetiségi Diskurzus*

vizsgálata során a *Demokratikus beszédmód* elsorvadását és az *Uralmi beszédmód* megerősödését tapasztaltam. Azonban még nála is dominánsabbá vált az *Ideologikus beszédmód* a diskurzuson belül. Ez magyarázza, hogy a parlamenti politikai elit érzékelte a társadalomban jelentkező feszültségeket, elbizonytalanodást. Az *Ideologikus beszédmód* dominánssá válása túlmutat a Parlamentben folyó pártpolitikai csatározásokon, hiszen ha csak azokat jelenítette volna meg, az *Uralmi beszédmód* vált volna dominánssá.

A *Nemzetiségi Diskurzus* megjelenését a politikai színtéren a rendszerváltást követően részben mesterségesnek, és egyértelműen felerősítettnek tekintem, mivel úgy gondolom, hogy a benne eluralkodó *Ideologikus beszédmód* meghatározott funkciókat látott el: 1. Alkalmasnak mutatkozott a társadalom számottevő részének mobilizálására, különösen a szélsőséges jobboldali csoportok utcai politizálásának formálására. 2. Megfelelő nyelvi eszköznek bizonyult a politikai ellenfelek, vagyis a baloldali ellenzék ellehetetlenítése, amelyet az 1992. október 23-i ünnepség története is megfelelőképpen alátámaszt. A jobboldal számára a *Nemzetiségi Diskurzus* felerősítése, s benne saját pozíciói megerősítése egyfajta válaszlépésként is értelmezhető a baloldal sajtódominanciájával szemben. 3. Végül legitimációs és identifikációs funkciót töltött be elsősorban a történeti folytonosság képének kialakításával, ennek részeként az elismert, elfogadott történelmi személyek, valamint az ország történetében nagy fordulópontnak számító események tematizálásával a *Nemzetiségi Diskurzuson* keresztül.

A rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus nyelvi-diszkurzív vizsgálatával arra törekedtem, hogy hozzájáruljak az időszak árnyaltabb értelmezéséhez, és ezen keresztül a jelen jobb megértéséhez is. A *Nemze-*

tiségi Diskurzus elemzése nemcsak a rendszerváltozás első éveinek parlamenti kommunikációjához kínál értelmezési alapokat, de a közelmúlt és a közeljövő számára is elgondolkodtató üzenettel is szolgálhat.
A kutatás továbbvitelét a többi parlamenti ciklus *Nemzetiségi Diskurzusának* elemzésére két szempont is indokolja. Egyrészt a már kialakított módszertani keretek ismételt alkalmazásával nyelvi-kommunikatív szempontból is összehasonlíthatóak lennének a rendszerváltást követő parlamenti ciklusok, másrészt egyes elemeinek vizsgálata során nyomon követhető válna jelentősége és funkciója megváltozása is. Ez hozzásegíthetne a jelen folyamatok mélyebb megértéséhez is, amit különösen fontosnak tartok, mivel mint ahogy fentebb néhány példával megvilágítottam, számos párhuzam vonható a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus és a jelen politikai eseményei között.

6. A tézisekben tett hivatkozások

Baka András (1990): *Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig. A magyar nemzetiségi politikai gondolkodás változásai.* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest

Bihari Mihály (1992): Politikai stílus és politikai kultúra Magyarországon a 90-es évek elején. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 58-74.

Donáth László (1991): „A szó veszélyes fegyver…". *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány

Edelman, Murray (2004): *A politika szimbolikus valósága*. Fordította Hidas Zoltán, Posztmodern politológiák. L'Harmattan, Budapest

Egry Gábor (2005): Nemzet és baloldal a rendszerváltás után. *Nemzetfelfogások, Kisebbség-többség*. Szerkesztette Tamás Pál – Erőss Gábor – Tibori Tímea, ÚMK MTA SZKI, Budapest, 49-62.

Eötvös József (1981): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Helikon

Erős Ferenc (2007): *Trauma és Történelem. Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok.* Jószöveg Műhely Kiadó

Fritz Tamás (1997): *A népi-urbánus vita tegnap és ma.* Napvilág Kiadó, Budapest

Gastil, John (1992): Undemocratic Discourse: A Review of Theory and Research on Political Discourse, *Discourse Society*. 3.

Geertz, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma: Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1991): Politikai szimbólumok. *Magyarország politikai évkönyve.* Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 234-242.

Koselleck, Reinhart (2003): *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz Kiadó, Budapest

Mazzoleni, Gianpietro (2002): *Politikai Kommunikáció*. Fordította Szokács Kinga, Osiris Kiadó, Budapest

Price, Monroe E. (1998): *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás.* Fordította: Horányi Attila, Csapody Barbara, Lassuló Idő Sorozat, Magvető Kiadó,

Ripp Zoltán (2006): *Rendszerváltás Magyarországon 1987-1990*. Napvilág Kiadó, Budapest

Szabó Ildikó (2005): Rendszerváltás és nemzeti tematika. *Politikatudományi Szemle* 2. 89–110.

Szabó Márton (1994): A politikai szemantika lehetőségei: A társadalomtudományok nyelvi-konstrukciós fordulata és a politológia. *Törésvonalak és értékválasztások.* Szerkesztette Balogh István, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 525-546.

Szabó Márton (1998): *Diszkurzív térben: Tanulmányok a politikai tudásról és a politika nyelvéről.* Scientia Humana, Budapest

Szabó Miklós (1990): A nemzeti sérelmek szerepe a rendszerváltás folyamatában. Történelmi gyökerek. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány

Szécsi Gábor (2007): *Kommunikáció és gondolkodás.* Áron Kiadó, Budapest

Tőkéczki László (1995): A nemzet politikai funkciói. *Magyarország Politikai Évkönyve.* Szerkesztette Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 58-71.

van Dijk, Teun A. (2000): A kritikai diskurzuselemzés elvei. Fordította Kriza Borbála. *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus.* Szerkesztette Szabó Márton, Kiss Balázs, Boda Zsolt. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, Budapest, 442-478.

7. A szerző témában releváns publikációi

Könyvfejezetek

2010. Trianon mint politikai szimbólum. Diskurzuselemzés a rendszerváltás nemzetiségi témájú felszólalásairól. *Közép-Európai Közlemények és Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Évkönyve*. II. évfolyam 2-3. szám. Szeged, 217-224.

2010. The Future of Republica Srpska within Bosnia and Herzegovina … or without of it? *Secim Sistemleri ve Etnik Azinliklarin Parlamenter Temsili.* Yeditepe University Press. Editor Ersin Erkan. Beta. Istanbul. 99-108.

2008. A vallás összetartó és szétfeszítő ereje Bosznia-Hercegovina különös példáján keresztül. In *Vallás és Etnikum Közép-Európában*. Szerk. Kupa László, B&D Stúdió, Pécs, 214-222.

2007. Migration Types and Migration Patterns in Europe. In István Tarrósy and Susan Milford (eds.) *European Higher Education in a Changing World – A View from the Danube Regio.,* Proceedings of the 4th DRC Summer School, Pécs, 155-168

2007. The Social-Philosophical Basis of Ethno-Cultural Groups. In *Pécsi Politikai Tanulmányok IV.* (szerk. S. Szabó Péter) Pécs, 185-193.

2004. Legal and Real Possibilities for Political Participation and the Role of National and Ethnic Minorities in Pécs in Regionalisation. In István Tarrósy and Gerald Rosskogler (eds.) *Regional Cooperation as Central European Perspective*. Proceedings of the 1st DRC Summer School, Pécs, 150-161

2006. Immigration policy in the EU In *Pécsi Politikai Tanulmányok II.* (szerk. S. Szabó Péter) Pécs

Tanulmányok

2010. Média és politikai kommunikáció. Politikai diszkussziók a sajtóról a rendszerváltozás első éveiben Magyarországon. *Többlet*. 2010/1. 92-103.

2008. A Szerb Köztársaság jövője Bosznia-Hercegovinában ... vagy azon kívül? *Kisebbségkutatás*. 17. 1. 89-100.

2006. A devolúció folyamata az Egyesült Királyságban. Politológus Vándorgyűlés, Noszvaj, www.polvgy2006.ektf.hu

2003. Európa az első bővítés után. *Comitatus.* 2003. december

2003. The Danish EU Presidency. *SIEN Quaterly*. Vol. II., no. 3-4 26-28.

2003. A dán EU-elnökség. *Közpolitika.* április 31-35.

2002. Jobboldali liberalizmus Dániában. *Közpolitika.* december 3-17.

Recenzió

2005. Régióépítés a poszt-szocialista országokban - a kulturális, gazdasági szerkezet, valamint az intézmények hatásainak tükrében. In. *Pécsi politikai tanulmányok II.* (szerk. S. Szabó Péter) Pécs, 176-181.

Konferencia előadások magyarul és angolul

2010. június 11. „Trianon és a magyar tudomány” III. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl, Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatása, Közép-európai Közlemények, SZTE-BTK, SZAB Filozófia és Történeti Szakbizottságának Magyar Történeti Munkabizottsága, Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Az előadás címe: *„Trianon mint politikai szimbólum”*

2007. november 23-24. „Vallás és Etnikum Közép-Európában” Magyar Szociológiai Társaság Etnikai Kisebbségkutató Szakosztálya és a Pécsi Akadémiai Bizottság Kisebbségkutató Munkacsoportja, Pécs

Az előadás címe: *„A vallás összetartó és szétfeszítő ereje Bosznia-Hercegovina különös példáján keresztül”*

2007. július 22-29. DRC Summer School on Regional Co-operation, Pécs

Az előadás címe: *„Background Analysis of Migration Patterns in the European Union”*

2007. június 22. Politológus Vándorgyűlés, Pécs

Az előadás címe: *„Az identitás társadalomelméleti megközelítései a kisebbségekkel kapcsolatban”*

2006. november 10. V. Országos Politikaföldrajzi Konferencia, Pécs

Az előadás címe: *“Kisebbségek, politikai részvétel és kisebbség-politika”*

2006. szeptember 28-30. ASN Conference on Globalization, Nationalism and Ethnic Conflicts, Belgrade, Serbia

Az előadás címe: *“Minorities, political participation and minority policy”*

2006. június 24. Politológus Vándorgyűlés, Noszvaj

Az előadás címe: *"A devolúció folyamata az Egyesült Királyságban"*

2006. május 16. Nemzetközi Politikatudományi Konferencia, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Politikatudományi Program, Pécs

Az előadás címe: *"The social philosophical basis of etnocultural groups"*

2004. augusztus DRC Summer School on Regional Co-operation, Pécs

Az előadás címe: *„Political Participation of Minorities in Pécs"*

Egyéb releváns tevékenység

2004. március ENSZ Emberi Jogi Bizottság ülésén a Magyar Delegáció tagja, kisebbségvédelmi gyakornok, Genf